

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-yil 4-son

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

Crossref
Content
Registration

ISSN: 2181-1938

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence

MUNDARIJA

12.00.01 – DAVLAT VA HUQUQ
NAZARIYASI VA TARIXI.
HUQUQIY TA'LIMOTLAR TARIXI

- 6 SODIKOV AKMAL SHAVKAT O'G'LI**
O'zbekistonda norma ijodkorligi rivojining
zamonaviy tendensiyalari

12.00.02 – KONSTITUTSIYAVIY
HUQUQ. MA'MURIY HUQUQ.
MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

- 17 JURAYEV SHERZOD YULDASHEVICH**
Ma'muriy sud ishi yurituvida kelishuv bitimi
institutini takomillashtirishning ayrim nazariy va
amaliy masalalari
- 24 G'OZIYEV KOZIMBEK JAVLONBEKOVICH**
Oliy ta'limni moliyalashtirish: qiyosiy tahlil
- 34 MADIYEV FAXRIDDIN XOSHIM O'G'LI**
Shaxsiy hayot daxlsizligi huquqini ta'minlashda
zamonaviy yondashuvlar tahlili

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI.
TADBIRKORLIK HUQUQI.
OILA HUQUQI.
XALQARO XUSUSIY HUQUQ

- 44 MEHMONOV QAMBARIDDIN
MIRADHAMOVICH**
Sanoat mulki obyektlari mualliflarini
rag'batlantirish masalalari
- 55 ASLONOV NAVRO'ZBEK RUSTAMOVICH**
Inson huquq va erkinliklari tizimida axborot
olish huquqi

12.00.04 – FUQAROLIK
PROTSESSUAL HUQUQI.
XO‘JALIK PROTSESSUAL
HUQUQI.
HAKAMLIK JARAYONI VA
MEDIATSIYA

63 ESANOVA ZAMIRA NORMUROTOVNA

Fuqarolik ishlarining taalluqliligi: nazariy qoidalar va amaliy muammolar

72 XABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH

Fuqarolik protsessida odil sudlovni amalga oshirishga ko‘maklashuvchi shaxs sifatida guvohning ishtiroki bilan bog‘liq ayrim masalalar

84 ХАЙРУЛИНА АСАЛЬ БАХОДИРОВНА

Сравнительный анализ медиации в некоторых зарубежных странах и Узбекистане: возможные вопросы и предложения

12.00.05 – MEHNAT HUQUQI.
IJTIMOIY TA’MINOT HUQUQI

93 ХОЖАБЕКОВ МУФТУЛЛА ЖОЛМУРЗА УЛЫ

Законодательные основы выплат, причитающихся совместителям

102 JAVLIYEVA GULLOLA ABDURAHIM QIZI

Notipik mehnat shakllaridan foydalanishni tartibga solishda MDH davlatlari tajribasi

12.00.08 – JINOYAT HUQUQI.
HUQUQBUZARLIKLARNING
OLDINI OLISH.
KRIMINOLOGIYA.
JINOYAT-IJROIYA HUQUQI.

112 HAKIMOV KOMIL BAXTIYOROVICH

Zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqib va kuchli ruhiy hayajonlanish holatida qasddan odam o‘ldirishning farqli jihatlari

122 KAMALOVA DILDORA GAYRATOVNA

Qilmishni jinoyatga suiqasd sifatida kvalifikatsiya qilish va o‘xshash tarkibli jinoyatlardan farqlash masalalari

12.00.09 – JINOYAT PROTSESSI.
KRIMINALISTIKA,
TEZKOR-QIDIRUV HUQUQ VA
SUD EKSPERTIZASI

133 TULAGANOVA GULCHEHRA ZAXITOVNA
O'zbekiston Respublikasining
jinoyat-protsessual qonunchiligi tarixi

13.00.02 – TA'LIM VA TARBIYA
NAZARIYASI VA METODIKASI
(SOHALAR BO'YICHA)

145 BOZOROVA NASIBA PO'LOTJONOVNA
Gyotening huquqiy qarashlari

151 AZIMOVA DILAFRUZ MIRZATULLAYEVNA
Korxonalarni investitsion rivojlantirishda
korporativ boshqaruvning roli: Shvetsiya
misolida

DOI: <https://dx.doi.org/10.51788/tsul.jurisprudence.3.4./LQX5332>
UDC: 343.1(045)(575.1)

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING JINOYAT-PROTSESSUAL QONUNCHILIGI TARIXI

Tulaganova Gulchehra Zaxitovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat-protsessual huquqi kafedrası
professori, yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0002-4741-1144
e-mail: g.tulaganova@tsul.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy va xorijiy jinoyat-protsessual qonunchilikning tarixi, jinoyat ishlarini soddalashtirilgan tartibda yuritishning o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqilgan. O'zbekistonda islohotlarning dolzarb bo'g'ini bo'lgan qonun ustuvorligini ta'minlash, sud-huquq tizimini isloh etish, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida strategik qadamlar tashlanmoqda. Shubhasiz, bu o'zgarishlar xalq manfaatlarini yo'lida olib borilayotgan amaliy ishlarning ifodasidir. Bu qoida ham joriy yilning 1-mayida qonuniy kuchga kirgan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, yangilangan Konstitutsiya mamlakatimizning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyalari, umuman yurtimiz va xalqimizning ertangi farovon hayoti uchun mustahkam huquqiy asos hamda ishonchli kafolat yaratishi lozim. Shuningdek, ushbu maqolada jinoyat-protsessual huquqning asosiy prinsiplaridan biri bo'lgan tortishuv prinsipi yuzasidan ayrim huquqshunos olimlarning fikr va mulohazalari, bugungi kunda katta muvaffaqiyat bilan qo'llanadigan yangi institut, jinoyat ishlarini soddalashtirilgan tartibda yuritishning yaqqol misoli bo'lgan aybga iqrorlik institutini milliy jinoyat protsessiga qo'llashning ayrim jihatlari, birinchi instansiyada ish yuritish, apellatsiya va kassatsiya, qayta kassatsiyaning ish yuritish masalalari, olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari va jinoyat sudlov ishlari yuritishni soddalashtirish tartibi yuzasidan taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat ishini qo'zg'atish, huquq, erkinlik, jabrlanuvchi, ayblanuvchi, odil sudlov, sud, jinoyat ishlari, soddalashtirish, jinoyat-protsessual, qadr-qimmati, huquq-tartibot, hukm.

ИСТОРИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Тулаганова Гулчехра Захитовна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
«Уголовно-процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье будет рассмотрена история отечественного и зарубежного уголовно-процессуального законодательства, особенности ведения уголовных дел в упрощенном порядке. В Новом Узбекистане предпринимаются стратегические шаги по обеспечению верховенства закона, реформированию судебной-правовой системы, защите прав и интересов граждан, являющихся актуальным звеном реформ. Данное положение также закреплено в Конституции Республики Узбекистан, вступившей в законную силу 1 мая текущего года. Как подчеркнул Президент Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёев, обновленная Конституция должна создать прочную правовую основу и надежную гарантию долгосрочных стратегий

развития страны, завтрашнего благополучия страны и народа в целом. Также в этой статье рассмотрены взгляды и мнения некоторых ученых-юристов по поводу принципа оспаривания – одного из основных принципов уголовно-процессуального права, нового института, который с большим успехом применяется сегодня, некоторые аспекты применения института признания вины к национальному уголовному процессу, который является ярким примером упрощенного ведения уголовных дел, делопроизводства в первой инстанции, апелляции и кассации, делопроизводства в повторной кассации и т. д. и упрощения уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: обвинение, закон, свобода, потерпевший, обвиняемый, правосудие, суд, уголовные дела, упрощение, уголовный процесс, достоинство, правопорядок, приговор.

HISTORY OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Tulaganova Gulchehra Zakhitovna,
Tashkent State University of Law,
Professor of the Department
of Criminal Procedure Law, DSc of Law

Abstract. This article will consider the history of domestic and foreign Criminal procedural legislation and the peculiarities of conducting criminal cases in a simplified manner. Strategic steps are being taken in the new Uzbekistan to ensure the rule of law, reform the judicial and legal systems, and protect the rights and interests of citizens, who are an actual link to reforms. This provision is also enshrined in the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which entered into force on May 1 of this year. As the President of the Republic of Uzbekistan, Sh.M.Mirziyoyev stressed, the updated Constitution should create a solid legal basis and a reliable guarantee of the long-term development strategies of the country and the future well-being of the country and the people as a whole. This article also examines the views and opinions of some legal scholars on the principle of challenge, one of the basic principles of Criminal procedure law, a new institution that is being used with great success today, some aspects of the application of the institute of admission of guilt to the national criminal process, which is a vivid example of simplified criminal proceedings, office work in the first instance, appeals and cassation, record-keeping in repeated cassation, etc., and simplification of criminal proceedings.

Keywords: prosecution, law, freedom, victim, accused, justice, court, criminal cases, simplification, criminal process, dignity, law and order, sentence.

Kirish

O'zbekiston Respublikasida 2023-yil 30-aprelda o'tkazilgan umumxalq referendumida tasdiqlangan va kuchga kirgan yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 1-moddasida O'zbekiston suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat ekanligi mustahkamlandi. Bunday davlatda haqiqat va adolat har sohaning asosiy mezoni bo'lmog'i lozim. Hozirda respublikamizdagi barcha qonun va qonunosti me'yorlarini yangi tahrirdagi Konstitutsiyaga muvofiqlashtirish jarayonlari boshlandi. Demak, inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmatini oliy qadri-

yat hisoblanadigan insonparvar demokratik, dunyoviy davlat, ochiq va adolatli jamiyatni barpo etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasida Jinoyat, jinoyat-protsessual va jinoyat ijroiya qonunchiligini takomillashtirish siyosatini izchil davom ettirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tizimiga insonparvarlik tamoyilini keng joriy etish, davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati ustidan samarali sud nazoratini o'rnatish hamda fuqaro va tadbirkorlik subyektlarining odil sudlovga erishish dara-

jasini oshirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan.

Yangi O'zbekistonda islohotlarning dolzarb bo'g'ini bo'lgan qonun ustuvorligini ta'minlash, sud-huquq tizimini isloh etish, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida strategik qadamlar tashlanmoqda. Shubhasiz, bu tub o'zgarishlar xalq manfaatlarini yo'lida olib borilayotgan amaliy ishlarning ifodasidir. Bu qoida ham joriy yilning 1-mayida qonuniy kuchga kirgan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan.

O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, yangilangan Konstitutsiya mamlakatimizning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyalari, umuman, yurtimiz va xalqimizning ertangi farovon hayoti uchun mustahkam huquqiy asos hamda ishonchli kafolat yaratishi lozim [1].

Material va metodlar

Tadqiqotda jinoyat protsessida ishtirokchilar masalasi bo'yicha qonunchilik normalari va huquqshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlaridan foydalanildi hamda qiyosiy-huquqiy usul, tahlil, sintez, kuzatish, umumlashtirish, induksiya va deduksiya metodlari qo'llandi.

Tadqiqot natijalari

Jinoyat-protsessual qonunchilikning tarixi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Tarixiy qonunlar hozirgi JPKga shaklan o'xshash bo'lmasa-da, ularda jinoyat ishlarini yuritish tartibi, jinoyatlarning oldini olish choralari, jazo tizimi aks ettirilgan. Bu davrda so'zga, uning ilohiy kuchiga katta ahamiyat berilgan. Fikrimizcha, bizning qonunlarimizda ham "so'z berish", "va'da" kabi choralari ko'rib chiqilishi lozim.

Qariyb o'n to'rt asr amal qilib kelgan shariat qonunlarida hozirgi jinoyat sudlov ishlarini yuritishning ba'zi ko'rinishlari uchraydi – jabrlanuvchining arizasiga ko'ra ish qo'zg'atish, ishni yakka tartibda ko'rish, ishlarni qozi va biylik sudlarida muhokama qilish va h.k. Lekin bu qonunlarga ko'ra

surishtiruv va dastlabki tergov o'tkazilgan. Shariat qonunlari rivojiga yurtida hukmron bo'lgan podshohlar katta ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, buyuk bobokalonimiz Amir Temur davrida jinoyat sudlov ishlari ancha demokratik tusga ega bo'lgan.

Ta'kidlash joizki, o'sha davrlarda jabrlanuvchi va ayblanuvchini qozi huzurida yarashtirish keng ommalashgan. To'g'ri, bizning qonunchiligimizga ham 2001-yilda yarashuv instituti kiritildi. Lekin, fikrimizcha, hozirgi yarashuv instituti ancha murakkab, chunki ish jinoyat ishini qo'zg'atish, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlaridan keyin sudda hal etiladi. Bizningcha, yarashuvning ancha oddiy shakli – ishni sudga chiqarmasdan surishtiruvchi va tergovchi huzurida tomonlarni yarashtirish instituti joriy qilinmog'i lozim.

1867-yilda Turkiston chor Rossiyasi tomonidan istilo qilinganidan keyin hududda prokuratura, surishtiruv va dastlabki tergov organlari paydo bo'la boshlagan.

1917-yil oktyabr to'ntarishidan keyin Turkistonda birinchi yozma qonunlar – "Sudlar to'g'risida"gi dekret, RSFSRning 1922–1923-yillardagi JPKlari amal qila boshlagan.

O'zbekistonning birinchi JPK 1926-yilda qabul qilingan va aytish mumkinki, u o'zidan keyingi JPKdan ancha mukammal bo'lgan.

O'zbekistonning 1929-yilda qabul qilingan ikkinchi JPKda davlat manfaatlarining shaxs manfaatlaridan yaqqol ustunligi sezilib turadi. Qonunning ixchamligi, tergov harakatlari o'tkazish tartibi o'rin olmaganligi, o'sha vaqtlarda urf bo'lgan soddalashtirish siyosatiga haddan ziyod e'tibor berilganligi oxir-oqibatda inson huquqlari buzilishi, ommaviy qatag'onlar, sudsiz hukm qilish kabi salbiy holatlarga keng yo'l ochib bergan.

Lekin bugungi kunda soddalashtirilgan tartibda ish yuritishga o'tish imkoniyatlari mavjud. Chunki bizdagi siyosiy tuzum ham, demokratik muhit ham bunga imkon beradi. Soddalashtirilgan tartibda ish yuritishda

tejamkorlikning afzal tomonlari namoyon bo'ladi: surishtiruv va tergov apparati ortiqcha vazifalardan ozod bo'ladi; ish bo'yicha ko'p marotabalab chaqiriladigan shaxslar soni qisqaradi; moddiy mablag'lar tejraladi.

Murakkab bo'lmagan, kam ahamiyatli ishlarda jinoyat protsessining ayrim bosqichlarini chetlab o'tish, ya'ni soddalashtirilgan tartibda ish yuritishning yana bir ijobiy jihati uning oddiyligidir yoxud bosqichni qisqartirish orqali jinoyat sudlov ishlari oddiylasadi. Bu esa protsessning demokratlashuviga olib keladi.

O'zbekistonning 1959-yilda qabul qilingan JPKni avvalgilariga qaraganda ancha mukammal deyish mumkin. Lekin bu qonunda ham davlat manfaatlarining ustunligi, o'sha davrdagi hukmron mafkuraning ta'siri yaqqol sezilib turadi. Unda jinoyat protsessining prinsiplari kam ahamiyatli me'yorlar bilan niqoblangan, sud muhokamalarida tortishuvga o'rin berilmagan, ya'ni sud ham ayblov tarafini tashkil etgan. Himoyachilar ishda formal tarzda ishtirok etganlar. JPKning yozilish tartibida ham qonunchilik texnikasiga rioya etilmaganligi ko'zga tashlanadi (masalan, ushlab turish va dastlabki qamoqning so'nggi bo'limlarda aks ettirilishi). Lekin, tan olish kerak, mazkur Kodeksdagi ko'plab qoidalar amaldagi JPK qoidalariga o'xshash, ya'ni ular yangi qonunchilik yaratilishida asos vazifasini o'tagan.

O'zbekiston Respublikasida 60 dan ziyod xalqaro hujjatlar ratifikatsiya qilindi. Inson huquqlari himoyasini xalqaro doirada to'la kafolatlaydigan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, shaxsning sud himoyasida bo'lishini tartibga soluvchi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi pakt, Bolalar huquqlari to'g'risidagi konvensiya, Qiynoq va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy, insonning qadr-qimmatini kamsitadigan muomalaning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya kabi dunyoda umume'tirof etilgan xalqaro shartnomalar shular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasi hududida jinoyat-protsessual qonunchilik juda uzoq vaqt davomida takomillashib kelgan. "Avesto"da yozilgan qoidalar, shariat qonunlari, chor Rossiya davrida amalda bo'lgan tartiblar, sobiq sovet tuzumi davridagi jinoyat-protsessual qonunchilikning saboqlari hamda dunyodagi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribalari mustaqil O'zbekiston Respublikasida mukammal, inson huquq va manfaatlarini kafolatlaydigan yangi qonun yaratilishiga asos bo'ldi.

Mamlakatimizning 1994-yilda qabul qilingan, o'n uch bo'lim, 62 bob va 586 moddadan iborat yangi Jinoyat-protsessual kodeksi O'zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi haqidagi deklaratsiya hamda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilangan tamoyillar va umumiy qoidalar, "Sudlar to'g'risida"gi, "Prokuratura to'g'risida"gi, "Advokatura to'g'risida"gi va boshqa eng muhim qonunlarga asoslanadi. Xalqning xohish-irodasini ifodalash, uning manfaatlariga xizmat qilish qoidasi amaldagi JPKning uslubiy asosini tashkil etadi.

O'zbekiston jinoyat-protsessual qonunchiligi tarixida birinchi marta jinoyat protsessining quyidagi prinsiplari alohida 2-bobda aks ettirildi: qonuniylik (11-modda); odil sudlovning faqat sud tomonidan amalga oshirilishi (12-modda); jinoyat ishlarini hay'atda va yakka tartibda ko'rib chiqish (13-modda); sudyalarning mustaqilligi va ularning faqat qonunga bo'ysunishi (14-modda); jinoyat ishini qo'zg'atishning muqarrarligi (15-modda); odil sudlovni fuqarolarning qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshirish (16-modda); shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilish (17-modda); fuqarolarning huquq va erkinliklarini muhofaza qilish (18-modda); sudda jinoyat ishlarining oshkora ko'rilishi (19-modda); jinoyat ishlari yuritiladigan til (20-modda); jinoyat ishlarini yuritishda jamoatchilikning ishtiroki (21-modda); haqiqatni aniqlash (22-modda); aybsizlik prezumpsiyasi (23-modda); gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuv-

chining himoyalani sh huquqi bilan ta'minlash (24-modda); sudda ishlarni yuritishda tortishuv (25-modda); dalillarni bevosita va og'zaki usulda tekshirish (26-modda); protsessual harakatlar va qarorlar ustidan shikoyat qilish huquqi (27-modda). Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi "Sudlar to'g'risida"gi qonunining 25-moddasi 4-qismiga muvofiq, O'zR Oliy Sudi Plenum qarorlari ushbu qarolarda yoritilgan masalalar bo'yicha yuzaga kelgan ayrim tushunmovchiliklar yuzasidan tavsiya va tushuntirishlar beradi hamda u majburiy xarakterga ega. Biroq sudyalardan tomonidan qabul qilinadigan har qanday sud qarorlari amaldagi qonunlarga to'la rioya etilgan holda qabul qilinishi shart. Shu jumladan, jinoyat ishlari yuzasidan chiqarilgan sud hukmi Jinoyat-potsessual kodeksida ko'rsatilgan tartib-tamoyillarga to'la mos kelishi kerak. Shundagina davlat nomidan chiqarilgan bunday hukmning qonuniyligiga shubha qolmaydi.

JPKning 87-moddasiga muvofiq, isbot qilish ishni qonuniy asoslangan va adolatli hal qilish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlar to'g'risidagi haqiqatni aniqlash maqsadida dalillarni to'plash, tekshirish va baholashdan iboratdir. Demak, amaldagi qonunchilikka ko'ra, insonni ayblash va davlat majburlovining Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan choralarini qo'llashdan avval qonuniy tartibda aynan shu shaxs ma'lum bir jinoyatni sodir etganligi isbotlanishi lozim.

Shaxsning aybdorligini isbotlash uchun surishtiruv va tergov organlari tomonidan tergov harakatlari olib boriladi. JPKning 23-moddasi 2-qismiga ko'ra, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o'zining aybsizligini isbotlab berishi shart emas. Bu ularning shaxsiy huquqi bo'lib, undan mustaqil ravishda yoki himoyalani sh jarayonida foydalanish mumkin. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi tomonidan aybsizligi haqidagi dalillarning keltirilmasligi aybdorlik dalili sifatida baholanmasligi kerak. Mazkur shaxslarga ko'rsatma berish,

aybdor emasligi yoki ishning boshqa biror holatini isbotlash majburiyati yuklanmasligi JPKning qator normalarida o'z aksini topgan. Huquq-tartibot organlari ayblov uchun yetarli dalil to'play olmasalar, shaxs aybsiz deb e'tirof etilishi lozim. Bundan tashqari, JPKning 23-moddasi 3-qismida keltirilgan qoidaga muvofiq, aybdorlikka oid barcha shubhalar, basharti ularni bartaraf qilishning imkoni bo'lmasa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining foydasi ga hal qilinadi. Mazkur qoida jinoyat va jinoyat-potsessual qonunlarni qo'llash bo'yicha yuzaga keladigan gumon qilinuvchilarga nisbatan ham qo'llanishi mumkin.

Sir emaski, oddiy fuqaro, avvalo, davlat nomidan ish ko'ruvchi mansabdorlarning o'zlari qonunlarni qanday bajarayotganligiga e'tibor beradi. Agar o'sha organlar yoki mansabdor shaxslarning o'zlari qonunlarga bo'ysunmasa, mazkur qonunlar obro'sizlanadi, yanayam to'g'rirog'i, jamiyatning ma'naviy asoslariga putur yetadi. Demak, jinoyat potsessida shaxs huquqlarining kafolatlari, avvalo, jinoyat ishlarini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan ta'minlanishi lozim. JPKning 111-moddasida surishtiruvchi, tergovchi gumon qilinuvchi, ayblanuvchini so'roq qilishdan oldin ularga potsessual huquq va majburiyatlarini tushuntirishi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror boshqa himoyachilarning so'roqda ishtirok etishini ta'minlashi kerak.

JPKning 353-moddasida jinoyat ishidagi ma'lumotlarni oshkor qilmaslik majburiyati gumon qilinuvchi, ayblanuvchi zimmasiga yuklanishi mumkin emasligi; himoyachining ishdagi ma'lumotlarini oshkor qilmaslik majburiyati uning gumon qilinuvchi, ayblanuvchi bilan bo'ladigan suhbatiga taalluqli emasligi; gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tariqasida ishda ishtirok etishga jalb qilish haqida qaror chiqarish vaqtida ularning huquqlari tushuntirilishi zarurligining mustahkamlanligi; dastlabki tergov materiallari bilan tanishib chiqqandan so'ng iltimoslar qilish

huquqining belgilanganligi; sudlanuvchiga uning huquqlari tushuntirilishi; sudlanuvchiga oxirgi soʻz huquqining berilishi va boshqa meʼyorlar shaxs huquqlarining qonuniy kafolatlanganligidan dalolat beradi.

Maʼlumki, aybiga iqrор boʻlish amaliyoti sobiq sovet mamlakatlarida oʻtgan asrning 30-40-yillarida davlat siyosati darajasiga koʻtarilgan [2]. Chunonchi, zulmatli, omma-viy qatagʻon yillarida shaxsning aybiga iqrор boʻlishi uchun rasmiy ravishda ularga nisbatan “jismoniy taʼsir” koʻrsatish usullarini qoʻllashga ruxsat berilgan. Ana shunday nopok usullar oqibatida shaxs noiloj qotillik, oʻgʻrilik, poraxoʻrlik kabi aslida sodir qilmagan ogʻir jinoyatlarga ham “iqrор” boʻlgan. Natijada oʻta mudhish ijtimoiy adolatsizlik yuz berib, mamlakatning eng ziyoli, erksevar kishilariga “xalq dushmani” degan tamgʻa bosilgan hamda ular qatagʻon qurboniga aylangan. XX asrning 80-yillaridagi “oʻzbeklar ishi”, “paxta ishi”da ham begunoh kishilardan turli noqonuniy usullar bilan aybiga iqrорlik koʻrsatmalari olingan. Aslida, puch koʻzboʻyamachilik boʻlgan bu qatagʻon mamlakatimizning koʻplab sofdil va mehnatkash kishilariga zahmat yetkazdi.

Mustaqillikka erishilganidan soʻng Oʻzbekiston Respublikasida bunday salbiy holatlarga barham berildi. Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksining bir qator moddalarida ham aybga iqrорlik toʻgʻrisidagi qoidalar keltirilgan. Qonunning gumon qilinuvchi va ayblanuvchining koʻrsatmalarini baholash tartibini belgilaydigan aybga iqrорlik mavjud dalillar majmuyi bilan tasdiqlangan taqdir-dagina, uni ayblash uchun asos qilib olinishi mumkinligi koʻrsatilgan.

Aybini boʻyniga olish toʻgʻrisidagi arz bilan murojaat qilish tartibi mustahkamlangan. Sud ayblov xulosasi oʻqib eshittirilganidan keyin sudlanuvchidan aybiga iqrор yoki iqrор emasligini soʻrashdan boshlanishi belgilangan. JPKning 585-moddasiga koʻra, yarashuv toʻgʻrisidagi ishlarni yuritish boʻyicha sud muhokamasida sud gumon qilinuvchi, ayb-

lanuvchi, sudlanuvchi oʻz aybiga ixtiyoriy iqrор boʻlganligini aniqlashi lozim. Adolat va haqiqat qaror topishi uchun jinoyat protsessining barcha bosqichlarida qonunlarga ogʻishmay amal qilinishi, har bir jinoyat ishi sinchiklab oʻrganilishi, tekshirilishi va har bir shaxsning sodir etgan jinoiy qilmishiga yarasha odil sudlov hukmi chiqarilishi talab etiladi. Odil sudlov deganda, jinoyat ishlarini qonun, ichki ishonch va huquqiy ongga muvofiq mazmunan koʻrish hamda hal qilish tushuniladi.

Jinoyat-protsessual qonunchilikda “adolat” atamasi birinchi bor tilga olindi. Adolat axloq va huquq kategoriyasi sifatida axloqiy-huquqiy munosabatlarni nazorat qilib turuvchi, odamlarning faoliyatiga baho beruvchi zaruriy oʻlchovdir [3]. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Sud hukmi toʻgʻrisida”gi qarorida shaxsning qadr-qimmatini hurmat qilishga oid muhim koʻrsatmalar berildi. Ushbu qarorda sud insonning shaʼni va qadr-qimmatini kamsitadigan, uning shaxsiy hayotiga taalluqli maʼlumotlar tarqalib ketishiga olib keladigan, unga maʼnaviy azob-uqubat yetkazadigan maʼlumotlar ishdagi dalillarga oid boʻlmasa, hukmda koʻrsatishga haqli emasligi belgilandi.

JPKning 455-moddasiga binoan, barcha hukmlar oldiga uch talab qoʻyiladi: hukmlar qonuniy, asosli va adolatli boʻlishi shart. Z.F. Inogʻomjonovanning quyidagi fikrlari hukmga qoʻyilgan mazkur talablarning ahamiyatini toʻla ifodalaydi: “1) hukm faqat birinchi instansiya sudining saylangan yoki tayinlangan mustaqil sudyalari tomonidan hayʼatda yoki yakka tartibda, faqat qonunda belgilangan shart-sharoitlarda va qonunga muvofiq qabul qilinadi; 2) shaxsni aybdor deb topib, jazoga tortish yoki aybsiz deb topib, oqlash faqat sud hukmi bilan hal qilinadi; 3) hukm respublika nomidan chiqariladigan yagona hujjatdir. Demak, hukmning qonuniyligi, asosliliigi va adolatliliigi zaminida davlatning obroʻyi, xalqparvarligi hamda adolatpeshaligi yotadi. Shundan kelib chiqib,

hukmni siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan hujjat deb atash ham mumkin" [4].

Davlat ayblovini quvvatlash funksiyasini maqbullashtirish borasida soddalashtirilgan sud ish yurituvlari tartibiga o'tish ham ahamiyatli. Ko'p davlatlarda agarda ayblanuvchi og'ir jinoyatlar sirasiga kiritilmagan va uncha og'ir bo'lmagan jazo tayinlashni nazarda tutuvchi jinoyatni sodir etganlikda o'zini aybdor deb tan olgan bo'lsa, bunday ishlarda prokurorning ishtiroki talab etilmasligi bilan bog'liq amaliyot mavjud.

Masalan, GFRda bunday sud jarayonlari jazo tayinlash haqidagi sud buyruqlari, Fransiya jinoiy jazo buyrug'ini qo'llash ish yurituvchi, Italiya taraflar kelishuviga ko'ra jazo tayinlashning qisqartirilgan muhokamasi, Angliya va AQShda summar ish yurituvchi deb yuritiladi.

Jinoyat ishlari bo'yicha sudlar tomonidan 2020-yilda 16644 nafar (43,6 %), 2021-yilda 25716 nafar (42,0 %), 2022-yilda 30680 nafar (40,9 %) shaxslarga nisbatan ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan jinoyat ishlari ko'rilgan bo'lsa, qayd etilgan yillarda tegishli 10218 nafar (26,8 %), 16202 nafar (26,4 %) va 19496 nafar (26,0 %) shaxsga nisbatan uncha og'ir bo'lmagan jinoyat ishlari ko'rilgan [5].

Kelgusida qonunchilikka sodir etilgan jinoyatning ijtimoiy xavflilik darajasi, shuningdek, ayblanuvchi va jabrlanuvchining pozitsiyasidan kelib chiqqan holda prokurorning sud jarayonlarida ishtirok etishi bilan bog'liq normalarning kiritilishi ham mavjud muammoning yechimini bergan bo'lar edi. Aks holda, prokurorning bir sud majlisida uzluksiz ishtirokini sifatli va samarali ta'minlash bilan bog'liq muammoning yechimini topish mushkulligicha qoladi.

GFR JPKni o'rganish ushbu davlatda prokuror tomonidan e'lon qilinadigan ommaviy ayblov bilan bir qatorda xususiy ayblov instituti ham mavjudligini ko'rsatdi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda har soatda taxminan 200 mingta jinoyat sodir

etiladi. O'tgan yil davomida esa 450 millionga yaqin jinoyat sodir etilganligi ro'yxatga olingan [6]. Demak, ulkan hajmdagi vazifalarni amalga oshiruvchi sudlarning ayblov hukmlari qonuniyligi, asosiligi va adolatligini ta'minlashi eng murakkab va mas'uliyatli vazifalardan biri sanaladi. Chunki O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga asosan, inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyatdir. O'zbekiston Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, sud binosiga kelgan har bir inson O'zbekistonda adolat borligiga ishonib chiqib ketishi kerak. Bu – Prezident talabi [7]!

Mamlakatimizda sud hukmida hal etilishi kerak bo'lgan masalalar doirasiga oid muammolarning to'liq hal etilmaganligi, bu borada jinoyat-protsessual huquq nazariyasida o'zaro ziddiyatli normalarning mavjudligi, apellatsiya, kassatsiya tartibida berilayotgan shikoyat va protestlar salmog'ining yuqoriligi, mazkur sud instansiyalarida ayblov hukmlariga o'zgartirish kiritish yoki ularni bekor qilish holatlarining ortib borayotganligi, jinoyat ishida ishtirok etayotgan fuqarolar huquq va qonuniy manfaatlarining protsessual kafolatlarini ta'minlash zarurati bugungi kunda hukmga, uning qaror qismiga qo'yilgan talablarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Masalan, hukmning inson huquqlarini muhofaza qilishdagi ahamiyati shundaki, ayblanuvchi uning aybi isbotlanmaguncha aybsiz hisoblanadi.

Sud hukmi fuqaro aybdor deb e'lon qilinishi va jinoiy jazoga tortilishi mumkin bo'lgan yagona hujjat bo'lganligi uchun ham katta ahamiyatga ega va G.A. Abdumajidov ta'kidlaganidek, "... sud va huquqni muhofaza qiluvchi idoralar faoliyati samaradorligi ular qabul qilgan qarorlarning odilligi bilan belgilanadi" [8].

Yangi qonunchilikka ko'ra, sudda ishlar tortishuv prinsipi asosida yuritiladi, ya'ni ishlarni ko'rish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi. Bunda ayblov funksiyasini prokuror va jamoat ayblovchisi,

himoya funksiyasini sudlanuvchi, himoyachi, jamoat himoyachisi, ishni hal qilish funksiyasini esa sud bajarishi ko'zda tutiladi.

Sudda jinoyat ishlarini yuritishda tortishuv prinsipini to'liq amalga oshirish unda himoyachining ishtirok etishini taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasining 2000-yil 14-dekabrda 162-II-son qonuniga ko'ra, o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan "Sudlar to'g'risida"gi qonunning yangi tahriri qonuniy kuchga kirmagan sud hujjatlarini qayta ko'rish institutlaridan biri sifatida apellatsiya instansiyasi sudini joriy etdi.

I.Y. Foyniskiy apellatsiyaga ta'rif berib, shunday degan edi: "Apellatsiya deganda yuqori turuvchi instansiya sudi tomonidan quyi sudning shikoyat keltirilgan, uzil-kesil kuchga ega bo'lmagan hukmining faktik hamda yuridik asoslarga ko'ra, biroq keltirilgan shikoyat doirasida qayta ko'rilishi tushuniladi. Apellatsiya instansiyasi birinchi instansiya sudi kabi ishni mazmunan ko'radi va quyi sud hukmini mutlaqo o'zgartirishi mumkin bo'lgan hukm qabul qilishi mumkin. Apellyatsiyaning vazifasi sud hukmining adolatli bo'lishini ta'minlovchi qo'shimcha kafolatdir. Ushbu kafolat yuqori turuvchi instansiyaga qo'shimcha tajriba va nisbatan yetuk bilimni jalb qilishni anglatadi".

Jinoyat ishlarini apellatsiya tartibida qayta ko'rish bosqichi odil sudlovni ta'minlash kafolatlaridan biri bo'lib, ushbu instansiya sudida ishlarni mazmunan sud tergov o'tkazish orqali qayta ko'rish tartibi qisqa muddatlar ichida sud xatolarini bartaraf etish imkonini beradi. Respublika sudlari tomonidan apellatsiya tartibida 2020-yilda 4 029 nafar shaxsga nisbatan 3 108 ta, 2021-yilda 11 619 nafar shaxsga nisbatan 8 652 ta, 2022-yilda 15 285 nafar shaxsga nisbatan 10 933 ta jinoyat ishi ko'rilgan. Ushbu instansiya sudida ko'rilgan ishlar bo'yicha 2020-yilda 1 241 nafar, 2021-yilda 3 579 nafar, 2022-yilda 5 163 nafar shaxsga nisbatan sud qarorlari bekor qilingan yoki o'zgartirilgan. Milliy qonunchiligimizning hukmni e'lon qilish va tara-

flarga topshirish tartibiga oid normalarida belgilangan qoidalar sud-prokuror amaliyotida turli ziddiyatli muammolarning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

JPKning 473-moddasi hukmni e'lon qilish tartibiga oid qoidani belgilagan bo'lib, ushbu normaga asosan, sud hukmni imzolaganidan keyin sud majlisi zaliga qaytib chiqadi va raislik qiluvchi yoki xalq maslahatchisi hukmning qaror qismini e'lon qiladi.

Prezidentning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlis va xalqimizga yo'llagan Murojaatnomasida 2021-yilda sud-huquq sohasidagi islohotlar davom ettirilishi ta'kidlab o'tilgan edi. Murojaatda aytib o'tilganidek [9], "Jinoyat ishlari bo'yicha sud qarorlarini qayta ko'rish institutining takomillashtirilishi munosabati bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi 664-sonli, "Sud qarorlarini qayta ko'rish institutining takomillashtirilishi munosabati bilan Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi 665-sonli Qonunlari davlat rahbari tomonidan imzolaniib, amaliyotga joriy qilindi.

Mazkur qonunlar bilan sud hukmlari, ajrim va hal qiluv qarorlarini qayta ko'rib chiqish institutining "bir sud – bir instansiya" tamoyili asosida isloh qilinganligi sud qarorlarining qonuniyligi, asosiligi va adolatligini tekshirish borasida yangi davrni boshlab berdi. Bu bilan sudlar tomonidan qabul qilingan hukm, ajrim va hal qiluv qarorlarini "nazorat instansiyasida" ko'rib chiqish kabi sud tizimiga xos bo'lmagan, o'z nomi bilan sud mustaqilligiga shubha tug'diruvchi instansiyadan xoli bo'ldi.

Amaldagi qonunlarimizga ko'ra, bundan keyin ishlar birinchi instansiya sudida ko'rilgach, ularning qonuniyligi, asosiligi va adolatligi apellatsiya va kassatsiya instansiyasida ko'rib chiqilishi mumkin. Bu sudyalardan har bir ishni sinchkovlik bilan ko'rib chiqib, qonuniy va adolatli qaror qabul qilishni talab qiladi. Zero, chiqarilgan sud qaro-

ri fuqarolarning huquq va erkinliklariga uzviy bog'liq. Qonun talablariga rioya etilmasdan chiqarilgan ayblov hukmi keyinchalik hukmning qonuniyligi, asosiligi va adolatligiga baho beruvchi sud instansiyalari tomonidan bekor qilinib, oqlov hukmi chiqarilishi, jinoyat ishi bo'yicha javobgarlikka tortilgan shaxsning noqonuniy javobgarlikka tortilganligi, asossiz qamoqda saqlanganlik kabi salbiy holatlar fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishiga olib kelishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 23.05.2014-yildagi 7-sonli "Sud hukmi to'g'risida"gi qarorining 34-bandida JPKning 473-moddasi faqat hukmning qaror qismini e'lon qilish tartibini nazarda tutishi haqida sudlarga tushuntirish berilgan.

Milliy qonunchilik talablariga asosan (o'rganilgan deyarli barcha davlatlar qonunchiligidan farqli ravishda), hukmning to'liq matni emas, balki uning qaror qismi o'qib eshittirilishi belgilab qo'yilgan.

JPKning 475-moddasiga ko'ra, hukm e'lon qilinganidan keyin uch sutkadan kechiktirilmay, hajmi katta bo'lgan taqdirda esa o'n sutkadan kechiktirilmay, uning nusxasi mahkum va oqlangan shaxsga berilishi lozim. Boshqa taraflarga hukm nusxasi yoki uning ko'chirmasi shu muddatda ularning iltimoslariga asosan beriladi.

JPKda mahkum, oqlangan shaxs bilan bir qatorda jabrlanuvchi tomonidan apellatsiya shikoyati ularga hukmning ko'chirma nusxasi topshirilgan kundan e'tiboran yigirma sutka ichida berilishi mumkinligi haqidagi qoida belgilangan bo'lsa-da, Kodeksning 475-moddasida taraflar tengligi tamoyiliga zid ravishda qat'iy muddat ichida hukm nusxasini jabrlanuvchiga berish qoidasi o'z aksini topmagan.

O'z navbatida, o'rganilgan davlatlarning protsessual qonunchiligida belgilangan qoidalardan farqli ravishda hukm nusxasining himoyachi va prokurorga topshirilishi milliy normada belgilab qo'yilmagan. Bu esa yuqorida qayd etilganidek, nafaqat amaliyot-

da ko'plab muammolarga sabab bo'lmoqda, balki JPKning 25-moddasida belgilangan "sud xolislik va beg'arazlikni saqlagan holda, taraflar protsessual majburiyatlarini bajarishlari uchun zarur sharoitlar yaratib beradi", deb belgilangan qoidaga ham zid, bizning fikrimizcha.

A.V. Smirnov va K.B. Kalinovskiylarning fikriga ko'ra, agarda hukm hajmi katta bo'lib, uni o'qib eshittirish uzoq vaqt talab qilsa, hukmni tik turgan holda tinglash muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Bunday hollarda JPKning 257-moddasi 2-qismiga binoan (Sud majlisining reglamenti), raislik etuvchi umumiy qoidadan chekinishi mumkin. Bundan tashqari, raislik etuvchi tomonidan tanaffus e'lon qilinishi va so'ngra hukmni o'qib eshittirish davom ettirilishi mumkin.

Xuddi shunga o'xshash qoidalar Estoniya, Armaniston, Ozarbayjon, Gruziya, Qirg'iziston, Moldova, Belarus, Ukraina Respublikalari jinoyat-protsessual qonunchiligida ham belgilangan.

Xalqaro standartlar shikoyat qilish huquqi oqilona muddatlarda sud qarori hamda sud bayonnomasi bilan tanishish imkoniyatining yaratilganligi bilan to'g'ridan to'g'ri bog'liq ekanligini belgilaydi.

Milliy qonunchiligimizda JPKning 475-moddasida hukm nusxasini ishda taraf hisoblangan prokuror va himoyachiga ham berish muddatlari qayd etilishi zarur, deb hisoblaymiz.

JPKning apellatsiya shikoyati yoki protesti hukm e'lon qilingan kundan e'tiboran yigirma sutka ichida berilishi mumkinligini belgilaydi. Bunda muddatning o'tishi hukm e'lon qilingan kundan e'tiboran boshlanadi.

Qozog'iston Respublikasi JPKning 402-moddasi, RF JPKning 310-moddasi 1-qismi, Estoniya JPKning 304- va 315-moddalari, GFR JPKning 260-moddadan farqli ravishda milliy qonunchilikning 473-moddasi sud maslahatxonadan sud majlisi zaliga qaytib kirib, hukmning faqat qaror qismini o'qib eshittirishi haqidagi qoidani mustahkamlagan. Bunda

ishda ishtirok etuvchi taraflar sud hukmining asoslantirish qismida keltirilgan vajlar haqida tasavvurga ega ham bo'lmaydi. Natijada sud zalida hukmning faqat qaror qismi o'qib eshittirilishi va hukm nusxasini taraflar, shu jumladan, prokurorga taqdim etish muddatlari belgilanmaganligi aksariyat hollarda taraflarning sud hujjatiga apellatsiya shikoyati, protesti keltirish vakolatini to'laqonli amalga oshirishiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Bu esa taraflar tengligi tamoyiliga ham zid hisoblanadi.

Mazkur masalada bir qator muammolar mavjudligini O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2021-yil 20-apreldagi "Sudlar tomonidan jinoyat ishlarini apellatsiya tartibida ko'rish amaliyoti to'g'risida"gi 13-son qarorining 7-bandida berilgan tushuntirishlardan ham ko'rish mumkin.

Jumladan, Plenum qarorining ushbu bandida "Qonun apellatsiya shikoyati berish huquqini amalga oshirish muddatini mahkum, oqlangan shaxs va jabrlanuvchiga hukm nusxasini topshirish fakti bilan bog'laganligi sababli ishdagi materiallar (masalan, sud majlisi bayonnomasi) bilan tanishgandan so'ng "asosiy" shikoyat (protest) taqdim etilishini ko'rsatib, "dastlabki" apellatsiya shikoyati (protesti) berilishi qonunda nazarda tutilmagan", mazmunidagi tushuntirish qayd etilgan.

Bizning fikrimizga ko'ra, aynan sud hukmi va sud majlisi bayonnomasining (agarda bayonnoma bilan tanishish istagi bildirilsa) qonunda belgilangan muddatlarda taqdim etilishi "dastlabki" apellatsiya shikoyati (protesti) berilishining oldini olishga xizmat qiladi.

Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksi qabul qilingunga qadar (1922-yil va 1959-yilda qabul qilingan JPKlar) kassatsiya instansiyasi mustaqil bosqich, nazorat instansiyasi "qo'shimcha" bosqich deb nomlansa-da, u ham mustaqil bosqichni tashkil etgan [10]. Hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosiligi va adolatligini tekshirish jinoyat protsessining mustaqil, to'rtinchi bosqichi deb e'tirof etilganligi va uning o'ziga xos xu-

susiyatlari quyidagilardan iborat: apellatsiya, kassatsiya va qayta kassatsiya tartibida ish yuritish (yangi ochilgan holatlar munosabati bilan jinoyat ishlarini qayta harakatga keltirish) yuqori instansiya sudlari deb nomlanib, hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosiligi va adolatligini tekshirish turlari deb belgilanganligi, shuningdek, sud qarorlari ustidan shikoyat berish va protest bildirish huquqi hamda uning ta'minlanishi bir xil protsessual tartibda amalga oshirilishi.

Bundan tashqari, yuqori instansiya sudlarida ish ko'rishda prokurorning ishtirok etishi lozimligi; yuqori instansiya sudlari hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosiligi va adolatligini tekshirishda jinoyat ishi materiallari hamda taqdim qilingan qo'shimcha materiallarga asoslanishi, shuningdek, apellatsiya, kassatsiya va qayta kassatsiya instansiyalari (yangi ochilgan holatlar munosabati bilan jinoyat ishlarini qaytadan harakatga keltirish) uchun hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosiligi va adolatligini tekshirishda bir xilda ishni ko'rish chegarasi va talabi qo'yilganligini ko'rish mumkin.

Ta'kidlash joizki, birinchi instansiya sudi, apellatsiya yoki kassatsiya instansiyasi sudlarida ishlarni yuritishda umumiy o'xshashliklar bilan bir qatorda jiddiy farqli jihatlar ham mavjud.

Ushbu farqlar quyidagilardan iborat:

birinchidan, apellatsiya ish yurituvda birinchi instansiya sudining qonuniy kuchga kirmagan hukm va ajrimlari ko'riladigan bo'lsa, kassatsiya ish yurituvda esa birinchi instansiya sudlarining apellatsiya tartibida ko'rilgan hukm va ajrimlari, shuningdek, apellatsiya instansiyasi sudining hukm va ajrimlari ko'riladi;

ikkinchidan, apellatsiya va kassatsiya instansiyasi sudlarida ishlarni ko'rish predmeti, chegarasi va ishlarni ko'rish tartibidagi jihatlar shu instansiyalarga xos tarzda belgilangan;

uchinchidan, apellatsiya instansiyasi sudi-da ishlar sud tergovini o'tkazish, taraflarning

muzokara so'zi, sudlanuvchining oxirgi so'zi va sud hujjatini qabul qilish kabi jarayonlarni o'z ichiga olgan holda mazmunan qayta ko'riladi; kassatsiya sud instansiyasida esa sud muhokamasi yuqorida ko'rsatilgan ayrim jarayonlar o'tkazilmagan holda amalga oshiriladi va o'zining qonunchilikda belgilangan strukturasiga ega bo'ladi;

to'rtinchidan, apellatsiya va kassatsiya instansiya sudlarining vakolatlari, dalillarni baholash hamda sud hujjatlarini qabul qilish vakolatlarida ham jiddiy farqli jihatlar mavjud.

Agar birinchi instansiya sudi tomonidan sud tergovining to'liq emasligi yoki bir yoqlamaligi yoxud protsessual buzilishlarga yo'l qo'yilgan bo'lsa, apellatsiya instansiyasi sudi to'liq yoki qisman sud tergovini o'tkazish yo'li bilan bo'shliqlarning o'rnini to'ldirish, protsessual buzilishlarni bartaraf etish choralari ko'radi va shu maqsadda bir qator sud harakatlarini amalga oshirishi mumkin.

Shuningdek, apellatsiya instansiyasi sudi ishlarni ko'rish natijasi bo'yicha ayblovluk hukmini chiqarish vakolatiga ham ega.

Kassatsiya instansiyasi sudi esa sud tergovini o'tkazish vakolatiga ega emas. Mazkur instansiyada kassatsiya shikoyati yoki protesti ishda mavjud dalillar va qo'shimcha taqdim etilgan materiallar asosida tekshiriladi.

O'zR JPKning 25-moddasi 1-qismiga muvofiq, birinchi instansiya sudining sud majlisida, shuningdek, ishlar yuqori sudlarda ko'rilayotganda, ish yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi. O'zR JPKning 25-moddasida tortishuv faqat ishlar sudda ko'rilishida amal qilishi ta'kidlangan. Tortishuv prinsipi faqat sud jarayoniga emas, protsessning barcha bosqichlariga ham tatbiq etilishi lozim. Shunga mos ravishda, bizningcha, JPKdagi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi va himoyachining huquq va majburiyatlari bayon etilgan moddalar qaytadan ko'rib chiqilishi, ularga zarur qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritilishi shart. "Tortishuv prinsipi va tomonlar-

ning tengligi faqat sud muhokamasi jarayonida emas, balki dastlabki tergov bosqichida ham amal qilishi kerak. Jinoyat-protsessual qonunchilikda dastlabki tergov bosqichida jinoyat sudlovidagi tomonlar va ularning protsessual holatlari, jinoyat protsessida shaxsning huquqlari kafolatlanishini aniq belgilaydigan normalar bo'lishi maqsadga muvofiqdir" [11].

Xulosalar

Milliy ma'naviyatimizdagi eng yaxshi qadriyatlardan biri – hayotdagi muammolarni kechirimlilik va yarashuv yo'li bilan hal qilishdir. Agar shaxs birinchi marta jinoyat sodir etgan bo'lsa va aybiga iqror bo'lib, zararni to'liq qoplasa, chin dildan pushaymon bo'lib, kechirim so'rasa, jabrlanuvchi uning qilmishini kechirib, yarashish istagini bildirsa, albatta, har ikki tomon yutadi [12]. Z.F. Inog'omjonovning: "Yarashuv institutining yana bir ahamiyati shundaki, jinoyat ishi soddalashtirilgan tartibda, tezkorlik bilan, qisqa muddatlarda dastlabki tergovdan o'tkaziladi. So'ng sudda mazmunan ko'rib, shu bosqichda qonuniy nihoyasini topadi, natijada ortiqcha sansalorlik barham topadi. Eng asosiysi, inson taqdiriga sudlanganlik tamg'asi bosilmaydi" [13], degan fikrlarini qo'llab-quvvatlaymiz. B.H. Po'latovning yarashuv to'g'risidagi sud qaroriga shikoyat qilish tartibini belgilash, yarashuv ishlarini ko'rishga ixtisoslashgan maxsus yarashuv sudyalari joriy etish [14], S.M. Saxaddinovning protsessual yarashuvni takomillashtirishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishidagi yarashuv ruxsat etilgan qilmishlar doirasini kengaytirish [15] to'g'risidagi takliflari ham tahsinga loyiq.

O'zbekiston Respublikasining 1994-yilda qabul qilingan hamda 2022-yilda o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilgan JPKda inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolatlashga keng o'rin berilgan.

Xulosa qilib aytganda, amaldagi JPK faqat inson, uning ehtiyoj va manfaatlariga xizmat qiladi. Lekin bu qoidalarni takomillashtirish, ularni yanada demokratlashtirish biz,

huquqshunoslar oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida inson omili eng asosiy o'rinda

turadi va u bundan buyon olib boriladigan sud-huquq tizimidagi islohotlarning mazmun-mohiyatini tashkil etadi.

REFERENCES

1. What changes did Shavkat Mirziyoyev propose to the Constitution? Available at: <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/21/president-suggestions/>
2. To'laganova G.Z. Aybga iqrorlik va protsessual majburlov choralari o'rtasidagi munosabatlar [The relationship between guilty pleas and procedural coercion]. *Proceedings of the scientific-theoretical conference*. Tashkent, TSIL, 2006, p. 39.
3. Nizomov F. Adolat g'oyasi [The idea of justice]. *Life and Law*, 2004, no. 1, p. 77.
4. Inog'omjonova Z.F. Sud hukmiga qo'yilgan talablar [Requirements for a court verdict]. 1994, no. 4, p. 34.
5. Oliy sudning 2023-yil 16-martdagi 07/13-3378-121-son statistika ma'lumotlari [Statistical data of the Supreme Court dated March 16, 2023 No. 07/13-3378-121].
6. V mire kazhdyy chas sovershayetsya okolo 200 tysyach prestupleniy [About 200 thousand crimes are committed in the world every hour]. 2004, April 14. Available at: <https://www.newsru.com/crime/14apr2004/crime.html/>
7. Mirziyoyev Sh.M. Odil sudlovni ta'minlash va korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishi materiallari [Materials of the meeting of video selectors dedicated to the discussion of the tasks of ensuring justice and fighting corruption]. 2020, June 30. Available at: <https://www.gazeta.uz/uz/2020/06/30/justice/>
8. Abdumajidov G'A. Adolat, javobgarlik, jazo [Justice, responsibility, punishment]. *Hayot va qonun – Life and Law*, 1999, no. 4, pp. 5–9.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi [Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis]. 2020, January 25. Available at: <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020/>
10. Inog'omjonova Z.F. Hukm, ajrim va qarorlarning qonuniyligi, asosiligi va adolatliligini tekshirishda sud nazorati [Judicial control in checking the legality, reasonableness and fairness of verdicts, rulings and decisions]. Tashkent, TSIL, 2006, p. 11.
11. To'laganova G.Z. Tortishuv tamoyilining dastlabki tergov bosqichiga tatbiq etilishi [Application of the adversarial principle to the preliminary investigation stage]. Tashkent, TSIL, 2005, p. 18.
12. Kayumov A.S. Dobrovol'nyy otkaz ot soversheniya prestupleniya i deyatel'noye raskayaniye po ugolovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Uzbekistan [Voluntary dismissal of the criminal offense of the Republic of Uzbekistan]. PhD thesis. Tashkent, 1999, 24 p.
13. Inog'omjonova Z.F. Jinoyat-protsessual qonunchilikni liberallashtirish – davr talabi [Liberalization of criminal-procedural legislation is the demand of the times]. *Judicial reform: materials of the international scientific and practical conference on theoretical and practical topics*. Tashkent, TSIL, 2001, p. 62.
14. Po'latov B. Yarashuv institutining istiqbollari [Prospects for the Institute of Reconciliation]. *Improving the Institution of Reconciliation: Theory and Practice. Proceedings of the roundtable discussion*. Tashkent, TSIL, 2005, p. 7.
15. Saxaddinov S. Konstitutsiya va O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida yarashuv institutining shakllanishi [Formation of the institution of reconciliation in the constitution and criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan]. *Actual problems of ensuring the independence of the judiciary in the stage of democratic renewal of the state and society. Proceedings of the scientific-practical conference*. Tashkent, TSIL, 2002, pp. 282–294.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

2023-YIL 4-SON

VOLUME 3 / ISSUE 4 / 2023

DOI: 10.51788/tsul.jurisprudence.3.4.

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, y. f. d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Mas'ul muharrir: N. Ramazonov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Mahmudov, Y. Yarmolik,
F. Muhammadiyeva, E. Mustafojev

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Veb-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 28.08.2023-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 18,83 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 49.

TDYU tipografiyasida chop etildi.